

לודוויג לואיסון

א

לודוויג לואיסון שב אלינו „ממרחקים“. על-פי השכלתו, נטיותיו וטעמו הספרותי היה קשור אל עולם אחר וזר. אמנם מוצאו ממשפחה יהודית עתיקה. צללי היהדות היו מרחפים בפילות בית אבותיו. אולם הזכרונות היו קלושים וחוזרים. הם לא חממו את הלב, לא הרו את הדמיון הלוהט ולא אמצו את הקשר בין הטבעת הבודדה ובין שלשלת-הדורות. משפחה יהודית נודדת בתוך המרחבים הגדולים של גרמניה הצפונית. לואיסון מספר, שאבי-אביו היה מספק את הצרכים הדתיים לקהילות העבריות הפזורות במקומות האלה... „פניו מגולחים למשעי, פאותיו קצוצות ובגדיו בגדי אירופה של זמנו“. מאגדות העבר מציצים קוים בודדים מתכונתו ואפיו המוזר של „רועה“ זה. יהודי רווה-מסורה, ספוג מדעי היהדות ושושן א מנהגיה ונימוסיה „שנאה עזה“; ממלא את הצרכים הדתיים לקהילות ומתרחק מבני עמו ובוחר לו לרעים נאמנים את הכהן הפרוטסטאנטי ומנהל בית-הספר הנוצרי... שניות, דו-פרצופיות, צעד אחד לה' ועשרה לבעל. אלה הם הקוים האופיים של יהודי-הטמיעה בגרמניה לפני מאה שנה. „...משפחתי נטמעה בסביבה הגרמנית. דרכי המחשבה והרגש היו, או השתדלו להיות, גרמניים. הספרים, הנגינות והמאויים הפוליטיים היו גרמנים... בכל זאת, על כל מעשה וענין בלתי רצוי ועל כל פגישה אי-מוצלחת עם השכנים הנוצרים, היה פתגם שגור ומוחלט בבית הורי: מה יש לקוות מהם, הלא אין להם לב...“

שני מקרים מחיי הילדות של לואיסון מבליטים במידה מספקת אותה שניות ששררה אז בסביבה היהודית, שממנה קלט הנער את רשמיו הראשונים.

ערב „חג ההולדת“. הנער יושב בחדר אפלולי, הלחיים בוערות והלב דופק ומחכה... שם מעבר לחלון בבית הסמוך מציצים ענפי-ה„אילן“ המקושטים, ואורות מזהירים בין המחטים. אולם הוא מפנה את מבטו אל עבר אחר — הנער אינו רוצה ליהנות משל אחרים... פתאום נשמע

צלצול פעמונים. הדלתות נפתחות בחזקה ולפניו עומד ה א י ל ן ש ל ו בכל יפיו והדרו. ושוב תמונה — יום הכפורים. הסבה הביאה את הנער אל בית-הכנסת המזהיר בגווניו המרובים ובמנורות הכסף שלו. קול החזן משתפך בעצב. הקהל עומד בחרדת קודש ומתפלל תפילת נעילה. נגמרה התפילה. הופיעו הכוכבים. השופר משמיע את תרועתו האחרונה. הם עוזבים את בית-הכנסת. בחוץ הם נפגשים בבני המשפחה העומדים ומחכים לברכתה של הסבה... „ ה א י ל ן ויום-הכפורים — שני מחזות, אולם הראשון היה קרוב וקרא ללבו, והשני — היה רחוק וזר“... ואז באו ימי הביקור בבית-הספר הכללי. האגדות העממיות של עם זר, חיי הגבורים הגרמנים ומאורעותיהם הנפלאים, הטיולים בחיק הטבע העשיר, בתוך הנוף הנחמד והמושך — כל אלה הגורמים הקושרים את לב הילד אל הסביבה בקשר של קיום — החלישו את קטעי הזכרונות העברים שנשארו לפליטה באיזו קרן, בנפש. ופתאום הגיעו ימים רעים למשפחה.

מצבו של אבי לואיסון הורע מאד, מסחרו התמוטט, והוא, כרבים מאחיו בעת-המשבר ההיא, עזב את גרמניה ובא לכונן את אשרו פה בארץ החדשה. באיזה כפר רחוק בקארוליינה הדרומית התחילה נפשו הרכה של הנער סופגת את הרשמים החדשים של החיים האמריקאיים ולהזון מהשפעת הסביבה הזרה. על פגישה עם בני המהגרים היהודים אי-אפשר היה גם לחשוב. בית אביו היה עומד בודד ומובדל והיה מטיל אימה על שנים-שלשה מבני אמונתו הפזורים במקומות הרחוקים האלה, ורק לפעמים רחוקות העיזו לגשת אל הבית הבודד. בבדידות משעממת עברו ימי הנעורים הראשונים של הנער וביחידות היה בונה את מגדלי חלומותיו הנפלאים. אולם נפשו היתה כמהה ליופי ולמסתורים דתיים וכדי לרוות את צמאנו הצורב היה רץ מבית-כנסיה לבית-כנסיה, מן המיטודיסטים אל הבאפטיסטים ומהם אל הפרוטסטאנטים, „אולי יעלה בידו לשמוע מלה חיה ומרגעת ולשכך את המית לבו“. באותו זמן ישב האב היחיד והגא בביתו, קרא בספרי ה ו כ ס ל י והתעמק בה ק ל ולא הרגיש כלל בנדודי רוחו הנוראים. אך הנה הגיעו ימי קווינסבן וניו-יורק, ימי בית-הספר הגבוה והאוניברסיטה. הנער היה לאיש ובתשוקה בוערת התנפל על הספרות האנגלית ועל שירתה העשירה. הוא קלט וספג אל קרבו את דעותיהם של נבחרים היוצרים האנגלים והאמריקאים ורעיונותיהם על הספרים והחיים נעשו לחלק מעצמותו הרוחנית. הוא חלם את חלום

ארצו החדשה, השתעשע באידיאלים החביבים שלה, השתתף בויכוחים הנלהבים שנתגלעו בחברת התלמידים הצעירים בדבר השאלות הבווערות של הרגע, לקח חלק במשחקיהם, שש בשמחתם והצטער בצערם. כולם ינקו ממקור אחד — מן הספרות והחיים של הסביבה. המורים זרעו בלבבות כל התלמידים מבלי הבדל "זרע אמון ומסירות לרעיונות הרמים של האנושיות", עוררו בלב כולם את הכחות הנרדמים והשאיפה לנשגב ולנעלה. אם פה ושם התגנב אל תוך המקהלה הכללית איזה צלצול מוזר וצרוד על יהודי ואריי — מי שם לב לקטנות כאלה? הלבבות היו נרגשים, הדמיונות השתלהבו והגעגועים לרוב היו ממלאים את הנפש. גם לואיסון הצעיר האמין, נלחם, קיווה והתכוון לגדולות. הוא עשה נסיונות ספרותיים מוצלחים, התעתד לקתדרה, הזדיין בכל המכשירים לעשות את החיים יותר גרעיניים ועסיסיים ולמלא אותם תוכן עשיר ורענן. היו ירידות, ספקות ופקפוקים, אולם הוא תפס מעט־מעט את מקומו הראוי בספרות ובחיים. העתיד היה מזהיר לפניו באלפי אורותיו. הוא נעשה במשך הזמן למתווך הספרותי היותר מוכר בין אירופה ואמריקה. הוא גילה לאחרונה את הרוך והעדינות, הפוזיות הנעימה והרכות השובבה שבספרות הצרפתית המודרנית ואת עקולי המחשבה והתהיה שבספרות הגרמנית. הוא היה כולו חי ונושם עם חיי ארצו, שאיפות אחרות לא ידע ואידיאלים יותר קרובים לא הכיר, עד שבא המשבר וחולל מהפכה גמורה במהלך מחשבותיו של סופר תוהה זה. הוא הבין פתאום את כל כחה של מסורה קפדנית וזועמת. היהדות נגלתה לו בכל עומק צערה ועוז תביעות־הברזל שלה — והוא נרתע. ומאידך גיסא הוא התחלחל ונרתע למראה כל אלה השגיאות והטעויות שעשה בהבנתם הנכונה של המאורעות ובהערכתם האמתית של הזרמים ההיסטוריים השונים. אולם מעט־מעט התעודד והתחיל לבקש מוצא.

ב

לודוויג לואיסון אינו רגיל להחניק את צערו בקרבו, להתגבר על רגשותיו הזורמים ולסבול. בכל מקרה קל בחייו הפרטיים, בכל מאורע בלתי־רגיל שמכונת החיים משליכה מקרבה דרך־אגב, בשעת חילוף החמרים ועיכולם, הוא מוצא מיד את הנימים היותר נסתרים המקשרים אותו המאורע אל סדרי העולם הסבוכים. פגישת חברים מלעיבה, יחסי משפחה אי־מוצלחים, התנגשות רגילה וחיכוכים הכרחיים — בכל הוא רואה יד נעלמה

של חברה רקובה המתנכלת ביחיד ובקבוצות הבודדות, בכל הוא מוצא שלל מנהגים תפלים המעכבים את התפתחותה של האנושות. ועטו של לואיסון ממורט וחד. מלה מלוטשה וחריפה, ניבים עוקצים וקולעים, משפטים תכניים מזהירים, ועל הכל — הרגשה דקה וחודרת, מבט בהיר ונוקב. באטמוספירה של ראשית המלחמה, בשעה שכל שדרות החברה באמריקה התפקעו ממש מרוב פאטריוטיות צבועה ובתי־הספר הגבוהים נמלאו אויר מחנק מאדי השנאה לגרמניה, שהתפשטו בכל מקום — פגעה השנאה גם בו כבאחד מיוצאי גרמניה, כביכול. אבל לואיסון הכיר מיד, כי בנוגע אליו לא הגרמניות שלו חותכת את גורלו ולא היא משפיעה על מצבו בחברה.

פה יש שנאה יותר עתיקה וממארת, ההולכת ונמסרת מאבות לבנים, החודרת מדעת או שלא מדעת אל כל תאי החברה ומרעלת את דמה, והיא — השנאה ליהדות. מיד עלו על לבו קטעי זכרונות, רמזים, שיחות, פגישות, הערות והארות שנמסרו לו בעל־פה ובכתב, וכולם יחד הזכירו לו על מצב מיוחד וטראגי של יהודי ש נ ט מ ע ו ל א נ ב ל ע בסביבה. ופה מתחילים החיטוטים והניקורים, התהיות הנפשיות וההרהורים. לואיסון אינו מאותם האנשים הסובלים בדומיה ומשתרכים במסלולי החיים בראש מורד ובהכנעה של נענים. עלבונו מתרחב ומקבל תמיד צורה של עלבון האנושות, צערו הוא צער העולם ומצבו הפרטי נעשה לפרובלימה כללית שאסור לעבור עליה בשתיקה. בכלל, אין השתיקה ממדותיו של לואיסון. הוא אינו רגיל לעשות את חשבון נפשו ועולמו בחדרי־חדרים. הוא אינו מכיר את ה נ ע י מ ו ת ה ח ש א י ו ת ואת הלחישות, וכיון שנשתקע איזו רעיון במוחו — מיד הוא מדבר עליו ומשיח אותו בקול. יש והרעיונות המובעים אינם חדשים לגמרי, כי כבר נאמרו ונשנו פעמים רבות על־ידי אחרים. אולם כולם עברו דרך תאי נפשו הסבוכה, כולם טבולים בצערו ומשוחים ברעלו. ספרו „נגד הזרם“ הוא הפגנה נמרצה נגד סדרי ארצו, צעקה של יאוש נגד אלה החפצים להפוך את אמריקה לאיזה „מייך סטרייט“ ארוך חד־גווני ומשעמם ולשפשף את כל התרבויות השונות הנמצאות פה במים הדלוחים של הניו־פוריטאניות הפרועה. בו אנחנו מוצאים כבר את ניצני הדעות על דבר „הטמיעה והסכנה הכרוכה בה ל א ו ש ר ה א ר ץ עצמה ולהתפתחותה המוסרית“, דעות שבאו לידי ביטוי יותר עז ונמרץ בספרו „ישראל“, אף כי, כאמור, הרבה מהן אינן חדשות כלל וכבר הובעו

בעתן על-ידי ליליינבלום במחברתו „חמשה מומנטים בחיי ישראל“, וגם על-ידי פינסקר. מה שמושך אותנו בלואיסון היא ההבעה הברורה ואותו ה„ממנטו-מורי“ העז והנמרץ שהוא משליך אל מחנה השלוים באמריקה, השקועים בתאוותיהם ותענוגיהם ומרמים את עצמם, כי שלום-שלום מסביב — ואין שלום.

ג

הוא צרף את האמנות אל החיים, כרך את הדעות ואת הרגשות המענים אותו, השרה עליהם רוח של יצירה ויצא סיפורו „האי מבפנים“. לפני כל פרק ופרק הוא שולח הקדמה קצרה, שבה הוא מביע את תמצית השקפותיו על מומנטים ידועים בחיי העבר של עמנו. תאמרו: זו טנדנציוזיות הפוגמת ביצירה, אולם לואיסון אינו מכסה על המגמה הבולטת שבסיפורו ועל „מוסר-ההשכל“ שצריך לנבוע ממנו. לה, כנראה, הכוונה העיקרית היא התעמולה והפרסום לדעות המלפפות את ישותו של היוצר, והשאר טפל לגבם. אם נכונה השקפה כזו — זאת היא שאלה אחרת, אולם מי שמדבר על לואיסון, צריך לקבל את דבריו כמות שהם. ... הבה ואספר לכם סיפורים עמוקים מלאים מוסר השכל... י ב ו א ו ו י ל מ ד ו א ת כ מ ... סיפור שאין בו כדי לימוד, שאינו יכול לשמש דוגמה לדור, איננו מעורר ואינו כובש... ל ע ו ר ר ו ל כ ב ו ש — זוהי הכוונה.

שתי פרובלימות יסודיות, הקשורות והאחוזות זו בזו, מציע לפנינו לואיסון בסיפורו זה. האחת היא תרבותית-אנושית, והשנית — ביולוגית-טבעית — לפי הגדרתו של ברטראנד רוסל — המתייחסת על החוק של שמירת הגזע בטהרתו. האפשר לו ליהודי להתמזג עם הסביבה הנכרית, הגמישה לכאורה, התמזגות ר ו ח נ י ת ש ל מ ה שאינה מניחה מקום לחיכוכים וקרעים פנימיים? ואם נניח שמזיגה כזאת היא בגדר המציאות — האם לא יבוא המומנט הביולוגי של שמירת הגזע, המתגבר תמיד בשעת הסכנה, כמו בנשואי תערובת והקמת זרע — ויטפח על פנינו ויהרוס בלי חמלה את הבניין שיצרנו לנו בדמיוננו על-דבר מזיגה והרכבה? לברטראנד רוסל, העומד מחוץ למחנה, ברור ומחזור הדבר. אם יחדלו הנוצרים להתייחס אל היהודים בחשדנות וכבוז — יעזבו האחרונים את „תכונותיהם האופיות“ במשך שנים-שלשה דורות ו ה ה ר כ ב ה ה ש ל מ ה תבוא

מאליה... ברור ומסוים. אולם ללואיסון היהודי, שהרגיש הרהורי תשובה והתעמק בעבר עמו — לו אין הדבר ברור כלל. והוא מנסה לגולל לפנינו את מסתרי הדורות, להכיר על-ידיהם את גורל עמו ועתידותיו.

הנה הדור הראשון — מנדל בן יצחק המלמד, יהודי אדוק ולמדן. אשתו בריינה — אשה צדקנית ויראת ה' מגזע עשירים ומיוחסים. למרות העניות המנוולת, שורר בבית נקיון, וגדלות דתית ואהבה מרחפות בכל פינה. השבתות והחגים מלאים הוד קדושה. גם בערבי החול רגילה היא בריינה לכנס את ילדיה למקום אחד ולתאר לפניהם את החיים העסיסיים והמלאים בבית הוריה העשירים, וחלל החדר הצר היה מתמלא חמימות ולבביות. אבל הנה רוח-תזזית התפרצה אל מעונו הדל של מנדל. שבתה השלווה הבריאה שהעמימה גם את העניות ונטלה ממנה את חודה. איזו ספקנות מכאיבה השתררה בבית ו מ נ ד ל תועה כצל; מחשבות נוגות מענות אותו. הרעיונות החדשים — רעיונות ההשכלה — שתעו באויר חדרו אל לבו של מנדל המלמד ועוררו בו תסיסה עצומה. המלמדות נעשתה למשא עליו, עזב אותה ונכנס לשמש בבית מסחרו של ב ר צ ל א ב ר — אחד מחלוצי ההשכלה של הזמן. אולם גם שם לא הונח לו. נפשו היתה מלאה קרעים ומלחמות. בניו נטו לגמרי מן הדרך. רק אחת היא בריינה, שנשארה מוצקה על עמדתה נאמנת לזכרונות הילדות ולמסורת-אבות. בחושה הבריאה הרגישה את ההרס והחורבן ההולכים ומתהווים בחיי משפחתה, ומיד אחרי מות בעלה עזבה את המערכה והלכה לארץ-אבות, ושם, רחוק מתעתועי בני-דורה, יצאה נשמתה בטהרה.

על במת החיים עולה הדור השני — בנו של מנדל המלמד, אפרים לוי — שם לווי שבחר לו שלא מדעת לצערם ולהוותם של בניו. אפרים כבר קלט אל קרבו הרבע מדעות בני דורו — דור ההשכלה — ו ע י כ ל א ו ת ן . בבית חותנו בראצלאבר למד את השפה הגרמנית וקרא את מבחר יצירותיה ובעצת חותנו הלך לאינסבורג לפתח שם את מסחרו. הסביבה הגרמנית אמנם השפיעה על מהלך מחשבותיו וגרמה לריפוי הקשרים הדתיים ולפשרנות, אבל אפרים נשאר עדיין יהודי אוהב תורה ומוקיר את קדשי עמו. אלא את מי הקסימה ביפיה התרבות הגרמנית העשירה? — את הבנים. הם כבר הרגישו את עצמם גרמנים גמורים. האמנות הגרמנית, שירי העם וסיפורי הגבורים מצד אחד, והטבע ובית-הספר מצד שני — ו ט ו ב י ה ל ו י היה לנטע גרמני החי בכל נפשו

את חיי ארצו. אם הלב הצעיר הרגיש לפעמים איזו דקירה מכאיבה ושניות לוחצת, היה משתיק אותה בדברים של מה בכך.

...היער הגרמני — מה יפה הנהו. אמנם אני נולדתי יהודי,

אולם — איני מרגיש כל תלישות... הארץ היא ארץ מולדתי, השפה

הגרמנית שפתי, אבי בגלות ואני ורבים כמוני — בני־חורין...

כן, בני־חורין. אבל המסורה כבדה ולוחצת ואי־אפשר להשתחרר

מעולה גם על־ידי הרכבה ביולוגית ותערובת הדם. זה היה גורלו של

ט ו ב י א ס ל ו י ה מ ו מ ר ...

ד

ארץ אחרת, מחזה חדש ואנשים חדשים. אפרים לוי ירד לגרמניה

ליהנות מחופשה מסחר ובנו יעקב לוי הלך לאמריקה לבסס

את חייו על יסוד החופשה כללי. לכאורה בא לארץ החדשה

להשתחרר לגמרי מכל סבל ירושה ונכסי העבר ולחיות חיים

אנושיים עצמיים. אך איזו נטיה פנימית הביאה אותו תמיד

ביחסים יותר קרובים עם אחיו. בימי אשרו שאף להתבולל עם הסביבה

הכללית ולהתרחק מכל מפעל לאומי, אך כשבא אל בית מכריו נרתע

למראה ההשתדלות היתרה לכסות על המוצא העברי. נדודי נפש תדירים

ושניות. קוראים את טניסון ומכנים את הבנים בשמות גבורי סיפוריו,

ומתרעמים על שינוי השם מצד הפריפילדים, מפקפקים במצוות

מילה ונרתעים מפני רעיון הערלות.

בסביבה כזו נולד וגודל ארתור לוי. בבית — אין סמל לאומי

המעורר געגועים וזכרונות. הכל כה קר וחסר צבע עצמי. איזו מלים

מקוטעות נשאות באויר ומזכירות לפעמים על עולם זר ורחוק. ובחוזך

רועשים ושואנים החיים ומושכים גם את הנער הצעיר אל תוך מערבלתם

ואינם מניחים מקום למחשבות והרהורים. אולם המחשבות באו מאליהן.

בית־הספר, פגישת חברים ואספות — הם הם שנתנו לנער אותם השיעורים

שהיו חסרים לו בבית הוריו והזכירו לו מה שהאחרונים השתדלו להשכיחו.

הדקירות התכופות, המהתלות והשנינות על היהודים שבאו תמיד שלא

במקומן מצד חבריו הנוצרים עוררו תסיסה עצומה בלבו של ארתור הצעיר

ולפעמים הביאו אותו עד לידי אותה הפחדנות המלווה את היהודי התלוש

בכל מקום. שמו אינו מצלצל יפה, מבטאו האנגלי של אביו צורם את

האוזן... גם קרוביו ה א ד א מ ס י ם היו מטרה למהתלות ולצחוק, אולם הם קבלו אותם כדבר רגיל, כ א ח ד מ ת נ א י ה ה ס ת ג- ל ו ת — „מוקיונות לשם מסורת“, כביטוי השנון של לואיסון. אבל אחד היה ארתור שנפשו נקרעה לגזרים והוא הלך שחות תחת נטל מחשבותיו המרות. ככה היה אחר כך באוניברסיטה וגם כשעבד בתור רופא למחלות-הרוח. ...יהודי, יהודי... אמור לי דו'או — במה א נ ח נ ו יהודים, אני, אתה וכדומנו? ...

ועל לבו עלו קטעי זכרונות על יהודים חולים שבאו לעתים תכופות אל משרדו לבקש רפואה מפני איזה פחד נסתר המלפף את ישותם, ש ב י ס ו ד ו מ ו נ ח ת ה ה ב ר י ח ה מ ן ה י ה ד ו ת ו ה ח ש ש פ ן י ג ל ה ק ל ו נ ם ב ק ה ל . ומחשבות בלתי-ברורות על היהדות כעל פרובלימה קשה ב ח י י ה י ח י ד כבחי הכלל היו מענות אותו עד לידי כאב. אבל הנה בא „המומנט הביולוגי“, כפי הגדרתו של רוסיל, וכל אותם הרגשות העמומים, קטעי המחשבות והזכרונות, שעדיין לא קבלו צורה מסוימה, התפרצו בחזקה והביאו מהפכה שלמה במהותו המוסרית של גבורנו.

ארתור בא בברית הנשואים עם בת זר, עם אליזבת. לואיסון לא קימץ בצבעים ובסממנים לשכלל את היציר הנעים הזה. היא יפה ועדינה, מעורה בקרקע המולדת — וספוגה בשמי העולם, ילידת מסורה עתיקה ובת-חורין; ובכל זאת איזו מחיצה דקה ואורירית מפרידה בין ארתור ובינה. הם מתרפקים מאהבה — ונרתעים, מתקרבים לרגעים — ומתרחקים... תחושת הגזע והדם. איזה צלצול רך ועדין הולך ומתגלגל מעמקי הדורות וכל מה שרעידותיו מתרבות, נעשה קולו יותר ברור ומוחש — ושתי הנפשות האהובות נפרדות אחת מחברתה, ארתור לעבודה לאומית וזו לבית אביה, הכהן הפרוטסטאנטי.

כי מוצא אחר אין. היהודי צריך להשאר נאמן לעצמותו הלאומית — זוהי דרישת המסורה הכבדה והקפדנית הספוגה דמי הדורות ואנחותיהם. זהו „מוסר ההשכל“ היוצא לנו מסיפורו של לואיסון. הרבה ליקויים אמנותיים יש בסיפור הזה, הרבה פגימות המקחות את ערכו היצירתי. הנפשות העוברות בו שחופות וחסרות דם, עד כי לפעמים גם צערן ועלבונן אינם מעוררים בקרבך רגשי השתתפות. בכל — גוונות מרובה, שפעה של שמש ואור — ונפש חיה ופועלת אין. אולם הרעיון היסודי ההולך וזורם בכל

ספריו של לואיסון מן התקופה האחרונה — החל מ"נגד הזרם" וכלה במסותיו על הסופרים העברים בראנדס, מארטין בובר וגו' — מצא את ביטויו האמנותי בסיפור הזה.

הטמיעה אי־אפשרית היא והתרופה האחת ליהודי בגולה היא השיבה אל היהדות ההיסטורית.

ה

היהודי שיילוק — מחרכי הדורות מציצה אלינו דמותו כאיזה סמל בלהות, כזכרון איום לקשי לב האדם ואכזריותו. הורתה ולידתה במורח הרחוק, במבואות הצרים של הפרסים והערבים האכזרים שואפי נקם, בשעה שגופו של האדם היה הפקר ו ב ד מ ו שלם את חובותיו לפרט כמו לחברה. המלווה היה רגיל לתת את מעותיו ב"ערבון בטוח" — הוא זקף לו בשטר את ח ל ק י ג ו פ ו ו ב ש ר ו של הלווה. אולם גם פה התגברה לפעמים "הערמומיות על הערמה" ובית־המשפט היה מפקיע את חוקתו של השטר ומבטל אותו לגמרי. ב ש ר — כן, זוהי לפי תנאי המלווה, ברם בשר ט ה ו ר ו נ ק י בלי כתם של דם — והדמיון העממי כמו התל בקשי לבו של הנושה ולעג לאכזריותו. הגבורים שבאגדה זו היו עדיין אנשים פשוטים, ערומים בגסותם הטבעית, בלי צבע דתי והפלגת עינים למעלה...

אבל הנה התקרבו ימי־הבינים — ימי התסיסות ומלחמות אלים. הנצרות הקתולית מתגברת, נוחלת נצחונות־דם, והיהדות היא הסובלת. הבת קמה באמה, מכחשת בה ורודפת אותה, להשכיח מלב את עוון מוצאה ומולדתה, ומיד נתגלגלה אגדת־דמים זו גלגול חדש. דזשובאני פיא־רנט־נא האיטלקי היה, כמדומני, הראשון שהכניס באגדה זו את ה י ה ו ד י בתור מלווה ברבית אכזרי, שאינו יודע רחמים, משום שביש־גדא זה נעשה בימים ההם לסמל הקנאה והשנאה בעולם, והכל היו מתעללים בו ושמחים ליידות בו אבן. ככה נתגלגל הדבר והטיפוס היהודי המתנקש בחיי הנוצרי והשואף לבשרו ודמו נעשה למטבע עוברת והתחיל רווח בסיפורי בדים וחזיונות הבל של הזמן. אנו פוגשים אותו אחר כך בבאלאדה האנגלית בארכאס בחזיונו של מארלו וגו' עד שבאחרונה נפל לידי גאון היצירה שקספיר.

אמנם עדיין לא הוברר הדבר אם היתה כוונתו האמתית של גאון האמנים הזה ב"שיילוק" שלו לתת הבעה שלמה לכל אותה המרירות ורגשי הכעס שנצטברו בנשמתו של יצור עלוב זה, שנפשו והונו וגם בתו היחידה נעשו הפקר בידי עוולים, או אם גם הוא נסחף עם זרם תקופתו ובחר ביהודי לשפוך עליו את לעגו. אולם המונולוג של שיילוק בבית־המשפט ודבריו של אנטוניא הם כלי־כך חדים ועוקצים ומלאים אמת עילאה, עֵד שאי־אפשר להאמין שנפלטו מידי האמן כלאחר יד ובלי חשבון אמנותי מוקדם.

יהא איך שיהא יחסו הפרטי של שקספיר ליהודים — בשיילוק שלו הגיש לפנינו יצירה גאונית המוארה באמתיות פסיכולוגית שזוהרה האמנותי לא הועם בשינויי הזמנים ובחליפות הדורות. היינריך היינה מחליט, כי היהודי הזה הנהו האחד במחזה, מלבד פורציה, הראוי באמת לכבוד ולהערצה, והוא, לפי דבריו, "הפיצוי היחיד ללב העלוב והגמול הרצוי בעד עלבון־עם ממאיר", ויהודי גדול אחר, ברתולד אוירבאך, מכיר בשיילוק, "די טראגישע סימפאטיע דעס יודענשמערצעס" וחושב את תמונתו ליותר נהדרה ורוממה "בתוך כל אותה המוקיונות הפזיזה"...

והנה קם גואל חדש לטיפוס אגדי זה בל. לו איסון. בסיפורו "ימיו האחרונים של שיילוק" (שיצא בתרגום עברי בתל־אביב) הוא משתדל להראות לנו את היהודי שיילוק על שלבי התפתחותו וגידולו. הוא מכניס אותנו לפני ולפנים של עולמו המסובך ורוצה לבאר לנו כיצד יציר רך, חניך מסורה עתיקה, נהפך לאדם צמא העומד בכל תקפו על מלוא זכויותיו האכזריות שבאו לו על יסוד חוזה מבהיל ואווילי. בסיפורו זה הכל אצלו מעובד ומסודר: צירופי המאורעות, החזיונות הבודדים המבריקים, הסגנון החי שיש בו מפזיזות נוער ומהדרת שיבה ואותה השלווה העליונה המרככת את הכאב והמשלימה עם יגונו של העולם. אבל דבר אחד חסר פה והוא ההכרחיות הפסיכולוגית במחשבותיו ועלילותיו של גבורו, והדבר הקטן הזה פוגם באמנות ושולל במידה ידועה את ערכו היצירתי של הספר. הבה ונעיין בתכנו המגוון של הסיפור.

1

יום זוועה ונדודים. בבית־המשפט העליון בווינידיג נחתך גזר דינו הקשה של שיילוק. עכשיו לפניו רק שתי דרכים: או "לטהר את נפשו מחלאתה" ולהתנצר, או להשרף חי במדורת האוטו־דה־פה. גם בתו האהובה

זוסיקה, שנשארה לו אחרי מות אשתו והיתה ממתקת לו את מרידות
 הבדידות הנוראה, גם היא בגדה בו, לקחה הרבה מכספו ונשאה אתה גם
 את השריד האחרון של מזכרת אהבתו, את שהרונה של לאה בחירתו,
 והלכה אחרי מאהבה הנוצרי. כולם לכדו אותו בערמתם ועכשיו המה לועגים
 ליהודי שנשתטה. עכשיו שונאיו הם המנצחים — והם מדברים בשם
 „האהבה והרחמים“. גם אנטוניה, שודד בתו, זה הנבל „שעשה קנוניה עם
 המדפיסים וגרם לשריפת התלמוד באיטליה“, גם הוא מכריז על „הרגשות
 העדינות“ ומדבר בשם הצדק והיושר... ובת־צחוק התחמקה ונגעה בשפתיו
 החוורות של הזקן האומלל. הוא נזכר כי בעוד שעות אחדות יופיע שליח
 בית־המשפט אל מעונו לקיים בחתימתו את התנאים המוצעים. הוא חטא
 בשטר והם נפרעים ממנו בשטר, והתנאים ברורים: מות או המרה והחרמת
 חצי הונו. אבל את אוצרות כספו לא ימצאו הנבלים — יתנחם הזקן. הוא
 התחכם להבריח אותם ולהסתירם מעיניהם התאוונות של באי־כח „האהבה
 והרחמים“.

ערב. עיף ויגע ממאורעות היום עומד שיילוק נשען על הדרגש
 ושקוע בזכרונותיו המרים. הדממה בחדר כבדה ולוחצת. השממון והבדידות
 מאיימים. הרהיטים הפזורים הם ציוני־לווי לשאיפות שהוכזבו ולחלומות
 שנתבדו והוא בעצמו — צל מטלטל ומגיח ממעמקי העבר. מה לו פה
 ומי לו פה במעון־אשמן זה? אבל היו ימים והוא עדיין צעיר, מלא תקוות
 ומאוים. אביו, דופא מפורסם, התופס מקום הגון בחברה הויניצית הגבוהה
 ובימי המלחמה לחופש המדינה הוא משתתף בידיעותיו העמוקות ובהכשרתו
 המרובה: מנתח, חובש ומרפא ומביא נחומים ובצרון לאלפי סובלים ונענים.
 אך הנה עברו ימי המלחמה ומיד התבלטו הכשלונות והשיבושים — מצב
 הכספים הסתבך ובאו ימי המשבר הכללי וגם הרעב. התחילו מרמזים, כי
 היהודים היו במחוללי המלחמה „מאהבת הבצע הנטועה בהם“, ומיד נמצאו
 אנשים הראויים לדבר לגרות את ההמון הנסער, והיהודים גורשו בחזקה
 ממעונותיהם בטבורה של העיר, נצטופפו ונלחצו אל סימטות מרופשות
 ומלוכלכות, למקום אין אור ואויר. לבו של הרופא הישר התרגש נגד עוול
 כזה. הוזה הוא הגמול בעד הקרבנות הרבים, כלכלת הגייסות, הספקת הצרכים
 המרובים והמסירות והאמון מצדם של היהודים לריפובליקה הויניציאנית?
 וודאי יש איזו טעות בדבר שתתברר מיד בבואו אל ארמון הנשיא...
 כחמשים שנה עברו כבר מימי המאורע המעציב והוא עדיין רואה לפניו

שתי ידיים ענוגות ויפות — ידי אמו הטובה — המחבקות ולוחצות את אביו אחרי שובו מדוכא ומתייאש מארמון הנשיא ושתי עינים גדולות השופעות אהבה ורחמים...

הטעות לא נתבררה. הרבה אנשים נפצעו והומתו בשעת טירוף זו והרבה בתים נשדדו בימי הגירוש והטלטול, ועל-פי השתלשלות המחשבות הוא נזכר בפצעים שקבל הוא בצהרים בשעה שהלך לחפש בת-לא-אמון שלו שהסתתרה באחד ממעונות הנוצרים יחד עם מאהבה... לחץ ושוד א ז ופצעים ומהלומות ע כ ש י ו — היש איזה הבדל בדבר א י ז ה מקרה היה קודם? אין גבולי זמן לסבל היהודי, הוא הולך ושופע מכל הדורות ומכל המקומות והדרכים...

לילה. מתוך האפלה צפים זכרונות תוגה וכאב, מתייצבים לפני עיני שיילוק ומטילים עליו אימה. לא בפעם אחת התלקחה בקרב לבו השנאה העזה לסביבה הנוצרית. מקרים קלי ערך כשהם לעצמם ושכל עיקרם באו רק כדי להשפיל את ערכו האנושי של היהודי ליבו לאט-לאט את הלבה הפנימית שלפפה את כל ישותו ושהתבטאה אחר כך בפגישותיו וביחסיו המסחריים עם הסביבה הנוצרית. היתוליו נעשו מרים וחותרים, שנינותיו חדות ומכאיבות ותשובותיו ארסיות ודוקרות. החברה הנוצרית חטאה והוא התנקם באישיה הבודדים. הוא היה משפיל את אלה שהיו זקוקים לכספו, הרים כפעם בפעם את דרגת הרבית, לקח בערבון את התכשיטים היותר חביבים, גזר על ימין ועל שמאל ולא ידע רחם. וכל זה נעשה לא מתאוות הממון, כי אם מרגש חבוי ועז להנקם בשונאי עמו. את האדרכמונים שזרמו לתוך ארגונו היה מפזר ביד נדיבה לעניי ישראל, לפדיון שבוייו הרבים, לבדק בתי-הכנסת ולבנין הקהלות שנחרבו. פתגמו החביב היה: את האומה הישראלית עושים אחראית בעד היחידים, עכשיו יבואו היחידים הנוצרים ויתקנו בממונם מה שקלקלה החברה...

וכה הולכים וחולפים לפנינו פרצופי הדור, אנשים ומאורעות, עדי הגובה והמדרון, העליות והירידות, שכולם השאירו את רושם המיוחד בנפש קולטת וסופגת זו. שיירות-שיירות של גולים שנמכרו לעבדים, ילדים וילדות שהוצאו בחזקה מידי הוריהם ונמסרו לבושת ולזנונים, פרעות, שריפות ומסים נוראים על קהלות עבריות שלמות... שיילוק החיש עזרה ביד רחבה, אבל אוצרותיו הוא וודאי לא היו מספיקים לולא נתמנה אז לסוכן תמידי למעשי הצדקה של אחת הנשים הגדולות שבדור

— של גראציה לבית מינדיס. בת ישראל זו, שהמירה את דתה וכמעט שנטמעה בין אילי הגויים, התבוננה אל הפריצות וההוללות בשדרות החברה האצילית והתייאשה מן הנצרות הקתולית ומ„משלחתה הגבוהה“, והתגעגעה אל עמה. היא נשאה עיניה למזרח, אל ממשלת השולטנים, ששם קוותה לשוב אל דת ישראל בלי מפריע ולשמור בפומבי את מנהגל אבותיה. היא נהיתה למשען לאחיה הנודדים ובעשרה הרב הוצאו כמה יהודים ממלעות האינקוויזיציה הארורה. איזה רגש של הכרה עצמית וקורת־רוח מלא את לבו של שיילוק ברגעים האלו על אשר נעשה לשותף בתשועת האומה למשפחה הגדולה הזאת, שהתבצרה על גדות הבוספור — ומשם שמשה מגדל־אור לפליטי עמנו בשנות חושך ואפלה.

עכשיו הגיע גם תורו הו א להשתמש במידת הכנסת אורחים המציינת את המשפחה הרוממה הזאת. בבוקר השכם עליו לקיים החלטת בית־דין והשטר שחתם בדבר המרתו. „אלהים לא יחשוב לו הדבר לעוון“ הוא מוכרח להציל את חייו והונו. התנצרות למראית עין, המרה לשעה... במי הים האדריאטי מחכה לו כבר אניה והיא תביאהו אל ארמונו של דון יוסף הנשיא. כמובן, שם „ישוב מיד“ אל עמו ודתו „ויכפר את פני אלהים בצום ובתפילה“.

זהו המשך תולדותיו וגלגולי מסיבותיו של שיילוק היהודי מיום שעזב את בית־היצירה של שקספיר ונכנס למעבדתו של לואיסון. המרת־אנוס, מנוסת חפזון, נסיעות בלתי חשובות בפקודת אדונו הנשיא, ובאחרונה — הפגישה עם בתו על האי קפריסין ותשובתה היא ושלשת ילדיה אל דת ישראל.

ז

אתה קורא את הדברים כמו מתוך מגילה עתיקה וקלף ישן־נושן ולפניך עוברים רשומים היסטוריים — עני־עם נודד ולבטי־דור. עליה ופריחה פה וירידה וניוול שם, חורבן והריסה בארץ זו ותקומה ובנין בארץ אחרת. לואיסון מכניס אותנו גם אל „בית זיקוק הנפשות“ של אותו הזמן, אל כנסית ס״ט־מארקא בשעת טכס ההמרה, המסובך לפרטיו המענים והמשעממים. הוא פותח את מרתפי המנזר האפלים ששם עונו אחינו והפיחו את נפשם על דתם ואמונתם, וכל ריחה הטחוב של התקופה נושב עלינו פתאום ומקפיא בקרתו האיומה. אולם, כאמור, אלה „רשמים

היסטוריים" שבאו במשבצת יפה של הרצאה מגוונת ולוקחת לב. לואיסון אינו יודע את סוד הצמצום בעבודתו. תאריו מרובים ומצלצלים, ביטויי מחוטבים שיש וצבעיו בולטים וכמעט מעוורים. אולם שפעת הצבעים אינה תמיד סימן יפה לאמנות. בסיפוריו אתה מרגיש הרבה מקריות, המעשים אינם מחייבים את התוצאות והעלילות אינן נובעות מתוכן, מתוך ה כ ר ח המאורעות, מתוך אותה "התסבוכת הגורלית", כמבטאו של הופמאנסטאל.

גם פה, בשיילוק שלו, חסרות אותה התקיפות הפנימית והשלמות הנפשית, שיש לנו רשות לקוות ממנו על-פי התפתחותו המודרנית ושאו מוצאים בטיפוסים כפיור גאריוט של באלזאק וג'ני דזשאנס ואביה אצל וואלטר סקוט. האחרונים אינם יודעים פשרות וויתורים והציווי המוחלט "יהרג ואל יעבור" הגיע אצלם לידי ההבעה היותר רוממה. אולם היצור השקספירי הזה, המלא שנאה עזה לסביבה הנוצרית ולהשחתת המדות שבקרבה, הנעלב ברגשותיו בתור יהודי ואדם, נהפך פתאום בידי לואיסון למוג לב הדואג רק לעורו ולממונו שלא יפול בידי זרים. איש כזה, שראה, לפי דברי המצייר, את "קדושי אנקוניא" עולים על המוקד ונשרפים ב"אחד" ושהמחזה הגדול גרם למהפכה פנימית בנפשו, לא היה צריך להתרע לאחוריו בבואו לידי נסיון ולא היה רשאי להשתמש גם בהמרה לשעה בשביל להציל את עצמו וארגויו. בתקופה של זעזועים נפשיים ודתיים, בשעה שאנשים עולים לגרדום בצחוק על שפתם, אין מקום לחשבונות ופקפוקים... בתקופות כאלה — אומר רינאן — ההיפנוזה הדתית מחלישה את חפץ החיים הטבעי ובני-אדם כמו מבקשים שכחה עצמית במות. הנסיון היום-יומי אינו נחשב לכלום, כי העובדות הממשיות אין בכחן להפיג את השכרון הפנימי (חיי ישו, 62). ופה לפנינו יהודי עז נפש, שנקבעה צורתו על ידי גדל האמנים והושלמה על-ידי מכחולו של לואיסון והוא מבקש לו מפלט בחומת ס"ט-מארקא, בשעה מכריעה כזו שהמוצא הפסיכולוגי היחיד הוא: מות גבורים על קדושת הרעיון.

סימני מקריות וחוסר עקבתנות מלווים את כל מפעלי שיילוק שלאחר המאורע, כאילו די היה רגע אחד של שכחה עצמית להחליש את כל כחותיו המוסריים של איש-ברזל זה. ה"חטא" מכביד עליו ומדכאו והוא מבקש אמצעים במה להשקיט את רגשי הנוחם ולהשלים עם בוראו, אך הוא תועה ונבוך ומסתפק בעניני צדקה פעיטים ומשעממים. דבר אחד גדול נמסר

לו לאדם זה והוא — הכשרתה של העיר טבריה בתור מרכז של ישוב חדש בארץ-ישראל ומקום מקלט לפליטי עמנו. במילוי תפקיד זה כראוי היה יכול להשאיר את שמו לדורות בתור אותו היהודי הגא שב"סוחר מווינידיג", ובא לואיסון וערבב את הסממנים וטשטש את התמונה ועשהו ננס, הנסחב אחרי רב זקן וקפדן השומר את צעדיו. ריקניות פנימית ורפיון מוסרי מציינים את ימיו האחרונים של שיילוק. קו אופי זה — חוסר פעילות ואמונה בכחות העצמיים — אנו מוצאים גם בארטור ב"האי מבפנים" וגם בסטיפאן אסקוט שלו. הלא כולם נבראו רק לשם מגמה קבועה — לשם סניגוריה על היהדות, וכל מגמה פוחתת בערכה של היצירה ומטשטשת אותה. וכך, על השאלה אם יש איזה שיווי ויחס גומלין בין שיילוק שלפני ההמרה ב"סוחר מווינידיג" ובין שיילוק של אחרי ההמרה בסיפורו של לואיסון, מוכרחים להשיב בפתגמו השנון של רודולף פאנויץ: "עמבריאס האבען דען אומר יז פאן ריעזען, אבער ניכט די קראפט ע..."

ח

וידויו של אדם ויסורי תהותו — ממרקים את עוונותיו היותר כבדים. בשעה של התרוממות הנפש, של התרחקות מהבלי העולם ותעתועיו, מתפקעת הקליפה העבה שטפלו החיים על הישות הרוחנית והיא מתגעגעת אל קונה, מתרפקת עליו באהבת בן ששב אחרי נדודים ונכר אל שולחן אביו, מפרפרת ומתמוגגת בצערה, וברגעי רחמים היא שואפת להתמזג עם הבריאה... העברים הקדמונים ידעו את כחו של וידוי-נפש זה, של אותה תפילה זכה המפכה ממקום קדוש, מחביוני לב כואב: הם הבינו, כי ה ק ר ב ן ה ו א ב י ט ו י ה ה י ו ת ר ק ל ו ה י ו ת ר ח ל ש . אבל הוידוי בציבור, תשובת המשקל וההתחטאות לפני המון סוקרים אינם תמיד סימנים אמתיים של הודאה נפשית, של קשבון פנימי ועזיבת החטא. ל א כ ל ה מ ת ו ד י ם — מ ו ד י ם ו ת ו ה י ם ע ל ה ע ב ר . לפעמים צפון סוד ההשחתה המוסרית והרקבון הפנימי בוידוי עצמו. עומד לו המתוודה לפני הקהל, מחווה קידה כנגדו, מתהדר לפניו בתנועות של חן, מסלסל בדיבוריו, נועץ אצבע אל תל הזכרונות ומוציא ממנו כפעם בפעם איזה חטא שמן, אשמה מגרה ומפחידה, עוון צעקני ומרעיש, מרים אותו על הנס כאילו הוא אומר: הביטו וראו, חוטא אמן אני ובתוך סוג חטאים עילאיים מקומי... ובאותו זמן הוא צופן ומסתיר מעיני הרואים סלפי רגע מחפירים,

עוונות-חולין משפילים, עוולות-של-מה-בכך המבליטים את רפיונו המוסרי וקלון שפלותו, המכהים את יפעתו בתור אדם בן-תרבות והמראים אותו בכל עומק דלותו ונוולותו...

הסופר האנגלי ה. נ. ווילס מתאר ברגעי השראתו היותר מוצלחים וידוי-של-חטא כזה. יושב לו אלהים על כסא קדשו, מוקף כל הפמליה שלו, לשפוט יושבי חלד ולשלם לאיש כמעשהו. המשרתים אצים ונחפזים להביא את ספרי הזכרונות, לסדר מעשי אנוש ותחבולותיו ולהוציא מהם את הסך-הכל ולהגיש אותו ברור ומדויק לפני כס-המשפט. קול השופר הולך ומתחזק, הולך ומתגבר. הנשמות מתכנסות לעמק יהושפט, נשמה נשמה וצערה, נשמה נשמה ועלבונה. פתאום מופיעה דמות יפה ונאדרה, על פניה תו של גאון והבעה של שלטון, ועל ראשה — נזר מלוכה.

— מושל אדיר — פונה אליה המלאך הממונה על הקריאה, בלעג דוקר — ספר נא אתה, מה שעשית שם בעולם השפל, התוודה על חטאתיך ושגגותיך, אולי ירצך אל הרחמים והסליחות...

והדמות כאילו מתמתחת כולה, מקבלת צביון של אדם גא הרגיל לצוות, למשול ולדכא ארץ תחת רגליו. הוא עובר בסקירה קלה וגאותנית על כל צבא מרום, נוגע באצבעותיו הענוגות בזקנו המרוקם והעשוי, משפר את תנועותיו ומתכוון ל"נאומו" — והוא מתחיל לספר...

ומספר הוא על נהרי דם ששפך בעיים ידו, על הערים שהחריב, הכפרים ששרף, ההרות שריטש והנשים שעינה, והכל נעלם — ומתגלה, נורא ומבריק בפראותו, זר ומושך באכזריותו, בשאון תאוה שובבה ובנפתולי תשוקה צורבת, הכל כה מזהיר ומסמא — קומו ומחאו כף!

והמלאך שומע ורועד מכעס, מקשיב וחורק את שיניו.

— וידוי! — הכל כמו שחקק על עמודי הפאר לתנות את גדולתו לדור, — מסנן המלאך בקצף. — שתוק ובלום את פיד, בן-אדם! — קורא המלאך בחימה אחרי רגע של צפיה. — חכה מעט ואגלה לך תעלומות שעברת עליהן מדעת ושלא מדעת... ועל פי רמז מגבוה הוא מתחיל לקרוא מתוך הרשימות — ואז מתגלים לפנינו לא רווחות של-חטא ורעידות תכופיות של גלי כסיפה תאונית, לא איש-הוד יפה עוון וגדל חטאה הנאדר בפחזותו והמושך בצבעי שגיאותיו — רק השתובבויות של ליצן ריק ופעוט, שנעשו בשעה של שכרות, תעלולי תינוק שנטנף ונהנה מנבלותו. כל דרי מעלה שומעים, מזינים עיניהם במלך אל-קום זה שנסתאב — ומחייכים, ובר-נש זה מתכווץ כולה, מתכנס אל

קליפתו למשמע הצחוק הדוקר והמרעיש ב"מלכותא דרקיעא". לבסוף איז הוא יכול להבליג על חרפתו, ומתנפל לפני כס־יה:

— אנא, שופט רחמים, אנא! יסרני נא באפק, אך אל תגלה את הדברים האלו... והריני עומד לפניך ככלי מלא בושה וכלימה... אני מתחרט לפניך, בודאי, אבל לא תגל את הדברים האלו...

כך הוא מנהגו של עולם. הוידויים הפומביים, הצעקניים, משאירים הרבה זכרונות שלא הובעו ושל לא הודגשו כל צרכם, הרבה מקומות חלקים שתמציתם העיקרית נשארה חבויה בצל ונעלמת מעין חי, כי לפניהם מטרה אחת: להבליט את מהלך המאורעות וסבכי החיים לא כמו שנתהוו בבית־היוצר, בתוך תאי ההכנה, בתוך שפירם ושליתם — אלא לתת להם ברק ויפעה מיוחדים, ללטשם ולהקציעם, לרככם וליפותם — כדי לעשותם נאים לעולם וחביבים על הבריות. האדם פחדן הוא מטבעו. יודע הוא את חולשתו והוא ירא מאד לתאר את עצמותו כמו שהיא באמת בכל פגימותיה וליקוייה. הוא חפץ להראות אותה על פי דרישתם של בני־אדם חלושי המזג כמוהו, להציג אותה כמו שהיא נמכרת בשוק... ומעטים מאד אמיצי הלב שנשארו נאמנים למהותם העצמית גם על פתחי הגיהנום.

שרה ברנארד, אותה המשחקת הפוונות ועליות החיים, מסכמת את חשבון חייה, עורכת את זכרונותיה־וידוייה ומגישה אותם אל הציבור. היא מספרת על מלחמותיה ונצחונותיה, עליותיה וירידותיה, אומרת להרים את המסך מעל פני החיים העשירים ומרובי־הגוונים האלו, ואתה נואל לחשוב לרגע, כי ניתנה לך האפשרות להסתכל בעיני בשר אל הפינות החבויות שבנפש מסובכת ומורכבת זו, להתבונן אל התרקמות היחסים בינה ובין העולם, אל השתזרות הטוויים הפנימיים, אל זהרורי הנפש המופיעים והמועמים — והנה פתאום הורד המסך, אסור להסתכל, בזה שהורשית התבונן ואין לך עסק בנסתרות...

גם פה נאמנת המשחקת לאומנותה. האי עלמא כגי־א־חזיון דמיא... לפעמים במשך של דורות ותקופות אתה עומד נרעש־ונפחד ומשתאה להופעה פתאומית של גילוי שכינה, מול פרפור־לב שנגול לפניך בכל רוך תומתו, עומק כאבו וגודל עלבונו. תביט אל תוך המעמקים החבויים, תקשיב להדים הרחוקים של נשמת הבריאה בכל טומאתה־טהרתה, בכל נצחונה־נפילתה — ואז תרגיש, כי אינך יחידי בעולם הזה, כי יש הרבה סובלים

כמותך, חברים־לשגיאות, למסתרי־עינויים, לנדודי־נפש — ולאפקים רחוקים..
 הופעות ברקאיות כאלה בספרות העולמית הם וידויי של ז'אן ז'אק רוסו
 ושל ב. סיליני — זה הסופר האמן האוהב והרוצח, שהתנשא אל מרומי היופי
 ושהתנפל אל מעמקי השאול. הוידויים האלה מפנים אליהם את הלבבות,
 משכיחים עניני חולין, עוצרים רגע את זרמי החיים השוטפים ושובים אותנו
 בעומק אמתתם. ותעודה אנושית כזאת בכל אורותיה וצלליה המרובים הם גם
 זכרונותיו־וידויי של לודוויג לואיסון בשם „נגד הזרם“.

ט

וידויי נפש רצוצה וסובלת, חיים המלאים מלחמה, געגועים אנושיים
 מציצים מחרכי הנפש והם מתגלים פתאום ומאירים שטח ידוע, כבים־נעלמים
 ומתפרצים בשטף זוהר. מסתכלים אנו בכל אלה, וביותר — באותה האהבה
 הגדולה והלוהטת, אהבה לאב חלש וגווע, לאם עדינה, לרעיה, למשפחה,
 ליופי ולנעלה באשר הוא שם — והננו מכירים בם את עצמותנו, את ילדותנו
 הפוזות והמזהירה, את רוחנו השואף והמתיגע, אותו הצער האלם המשתפך
 בלאט, המעיק והלוחץ בשעה שזרים נוגעים ברגשותינו. אנו יודעים, כי יגונו
 של הסופר — הוא יגון כולנו, געגועיו הם געגועינו וסבלו הוא סבלנו —
 ואנחנו מוצאים כעין נחומים בצערו של העולם ותקוה במרחביו המזהירים...
 אולם בתוך שטף המקרים והתחלפות הגוונים מתבלטות בתוך אותו
 הוידוי הלבבי נקודות שחורות המטילות צל על אישיותו של הסופר ומראים
 אותה בשעת קלקלתה וחולשתה המוסרית. עומד אותו התמים, שלפני רגע חשף
 לפנינו את חגווי נפשו היותר נסתרים, והוא מתחטא ומצטדק על חטא
 ש לא אטא, ואנו מביטים עליו — ומתביישים, והרגש היותר
 אכזרי שהוא מעורר בקרבנו — הוא רגש הרמיס. אנחנו מרחמים
 עליו, העלוב, הגדול בצערו, בעוז רגשותיו, בטוהר שאיפותיו — ושפל בעלבוננו
 וברפיונו האנושי...
 והרי קטעים מפניני הזכרונות:

הוא נולד בברלין, בעיר של יופי ואמנות, של רגש מרפרף ושרטוטים
 אוריריים, של רווחות מלבבת ושל כובד מוצק ומעיק... הוא אהב את הטבע
 העשיר של ארץ מולדתו, את אביבה וקיצה, סתווה וחרפה — ביותר את אביבה
 הקריר — החלונות פתוחים, הילדים אדומי־הלחי מופיעים בחוצות ואגודות
 חבצלות בידיהם.

היש יופי יותר געים מיפי החבצלות הגרמניות, המשכרות, הממלאות את הלב אושר והמקרבות את העם אל עצמותו הטבעית? האביב — הוא להם השירה הטבעית המתרוממת מנבכי העבר והקוראת לחיים עליזים: הם צוררים את חפציהם, עוזבים את מעונותיהם, מקלותיהם העבים בידיהם והחבצלות תקועות ברום מגבעותיהם — והם נודדים...

הוריו של הסופר היו יהודים גרמניים שקלטו אל קרבם את תרבות ארצם. סבו היה יהודי שספג את תורת היהדות והטיף אותה לאחיו בני אמונתו בדרומה של גרמניה, אבל בכל זאת נהג מנהגי ידידות יתירה רק עם הכהן הפרוטסטאנטי. אי־אלה שרטוטים וקוים מפוזרים מבליטים את אופיה של המשפחה העבריה — האשה היא עקרת הבית, והאיש — עוסק בדברי תורה... אולם, לפי עדותו של הסופר, גרמניותה של אותה משפחה היתה קודמת ליהדותה.

שני זכרונות מטושטשים מלווים את הסופר מילדותו: חג־הלידה בבית הוריו, האילן המקושט בצעצועים שונים, עיני הילד הנשואות אל פארי הענפים, אור־הנרות הנעים וזוהר הצעצועים — וליל יום־הכיפורים בבית הכנסת: היהודים עטופי לבנים מתנועעים הנה והנה, בוכים ומתוודים. מרחוק יהודי זקן ונכבד קורא בקול עצוב ועיני הקהל נטויות אליו...

...שני מחזות, אבל הראשון כ־כך קרוב אל הלב וטבעי, והשני — זר ומפחיד... מפחיד בקדושתו... ילדות רצועה וקרועה. עולמות זרים מתנגשים, כחות נאבקים, חום מופג ורגשות יופי טרופות... תינוק שנשבה לבין האומות...

והחיים הביתיים? אביו בעל הדמיון העז, הבונה עולמות בדמיונו — ומחריבם, משתדל בכל כח להראות תמיד כאיש־מעשה, כסוחר רגיל חריזי הבקי בהוויות העולם. הסביבה, החברה והקרובים הביטו בחשדנות יתירה על צעיר מתחיל זה ועל צעדיו המסחריים הראשונים. הם לא האמינו בעיניו החולמות, התועות בעולם אחר, וכל נטיה קלה הצדה חשבו לו לעוון תכונתו ולחרפה. והוא, בסתר לבו, אמנם שנא את העולם הזה עם תהפוכותיו ועקוליו השונים... הוא אהב את — הספרים, את האמנות ואת היופי, ובלילות החורף הקרים אחרי עבודתו המטרידה, היה יושב וקורא שעות רצופות לאור נר כהה, ולפעמים היה ניגש אל הפסנתר העומד בפינה וביד אי־בטוחה היה מנענע את הפסים. הוא הבין את הנגינה, את כל המתיקות וה„יופי של מעלה“ שבמנגינות מוצארט וביטהובן... ובבוקר — עוד הפעם עסקים פעוטים

ומטמטמים, פגישות משפילות ושיחות מעליבות... והנפש מתכווצת, פורשת את כנפיה הקצוצות לאור החיים — ואינם. וזהרי הקדושה מועמים והרגש מתחלל... ובשעות של שקיעה נפשית אלו, הוא מבקש איזה עצם קרוב אליו וגם בעצמותו הוא הנכנעת תמיד לפקודתו של איזה ליצן מסתתר המנהיג את מכונת הבנין-ההריסה הכללית — והוא מוצא את העצם האלם והסובל — ברעיתו, בנפש תמה וטהורה הפתוחה לרוי החיים ולסערותיהם... והנפשות האהובות והקשורות לאט-לאט מתרחקות וכמהות אשה לחברתה, נפרדות ושואפות ליחוד — ובאחרונה כל אחת משתקעת בעולמה היא — האיש בספרים ובדמיונות, והאשה — באהבתה לבנה-יחידה... הרבה למדתי מאמי האהובה, הרבה שירים יפים, אגדות מושכות,

הרבה מגנינות ערבות ששרשן בחיי העם ונופן משתרע למרחבי עולם, ובשעה שנתעוררה בי הכרתי העצמית כבר צלצלו באזני האריות היפות של שוברט, המגנינות של מנדלסון. ברוחה ובכל שאיפותיה היתה אמי בת-ארצה אמתית, ובשעה ששערותיה כבר הלבינו ולבה היה מלא יגון, הייתי רגיל להביט בעיניה המזהירות — ומתוכן קרן לי קו אור רחוק וצל נעים ומלטף של בת-פרוסיה פשוטה, טהורה ולבבית כארץ מכורתה...

הכל מציג הסופר על חשבונה של גרמניה, גם את לבה הטהור, את מסירותה לבעלה, את רוח רגשותיה, גם את צערה היהודי העמוק ועוז סבלנותה... הייתה לא אלהי שיהיה כלום. היהדות היא „אסון“ כדברי היינה, ובאסוננו אנחנו רגילים להתבייש ולהסתיר אותו מעין רואים...

וכאשר נטרפה אניתו של אביו בים דאגה והוא עוזב ביחד עם משפחתו הקטנה את מולדתו האהובה ובא לאמריקה, אנחנו מוצאים את בנו בשעה של הסתגלות לחיים זרים — בסביבה של נוצרים, רחוק מילדי בני עמו, מעולמם, ממשחקיהם, ממאווי הנוער שלהם המתלקחים לפרקים ומתיזים ניצוצות של עבר-זוהר, של הווה מלא גבורת מעונים ושל עתיד רווה חזיון ומסתורות... אני הייתי מבקר את בתי תפלותיהם — מספר הסופר — ובתשומת-לב הקשבתי לקולו הרך של הכהן הקורא את דברי הברית החדשה ואל סבכי הרעיונות על-דבר הנצרות ה„פאוליית“ — ורוח האמונה של הכנסיה העתיקה הוערה גם עלי. אני הרגשתי את ישו בתור אושר פרטי, בתור מעודדי ומפלטי

— וברגש חי הייתי רגיל להתפלל אליו שנים הרבה... האמנתי בדמה הנשפך של "הכבשה התמה"...

ואין כל פלא, שצעיר אשר קלט אל קרבו השקפות העולם של הסביבה האמריקאית-הנוצרית, שינק ממבחרי הספרות האנגלית, התענג על מיטב שירתה, חלם את חלומותיה, אהב את סופריה ונביאיה והשתעשע באידיאלים החביבים שלה — אין כל פלא, שהוא חשב את עצמו לאמריקאי ולנוצרי על פי רוחו והשקפת-עולמו ושאף להעשיר בכשרונותיו רק את הספרות האנגלית, לשית פאר לארצו החדשה, להאציל עליה מהוד רוחו ולשלם לה בעד המקלט שפתחה למשפחה נודדת...

והנה באו החיים וניפצו את החלומות.

כמעט בצעדי הראשונים הוא נוכח לדעת, כי לא ההתמכרות לספרות והאמונה באידיאלים הרווחים של ארצו בלבד מבצרות לו לאדם מעמד הגון בחברה ופותחות לפניו שערי בית ספר גבוה להורות בו — נחוצים עוד איזו קנינים חיצוניים: ר ש מ י פ נ י ם ו ח ו ט ם א ר י ם... באירוניה מרה הוא מספר על-דבר הראיונות אצל אנשים "בעלי השפעה" וההשפלות הכרוכות בהם, על-דבר הפתגמים החריפים והרמזים הדקים שהיה עליו לשמוע בתור יהודי... בלעג מר הוא מדבר על-דבר הרקב השולט בשדרות העליונות של החברה הדימוקראטית, הדעות והנימוסים-של-שטות השוררים במוסדות המתפארים להיות נושאי התרבות והחינוך של דורות — והוא מוסיף: ... פתאום הבטתי בראי וראיתי את שערותי השחורות, עיני הנוגות — ו ח ט מ י ה י ה ו ד י... אז נתחוויר לי הכל: כן, כן, חטמי היהודי — זהו מקור יסורי!...

ובפעם הראשונה בחיי — לבי דאב לגורל אחי הפזורים בתבל...

בפעם הראשונה...

ופה מתחילה שורה של טענות חבוטות, הצטדקות-של-ילד והתמרמרות

משפלת...

...מדוע? הלא אני יודע את אחי רק מעט. איני יודע כלל את אבלי

ומשושם, תקותם ויאושם... איני יכול גם לחסות במסורתם העתיקה...

הלא עד עכשיו חייתי חיי אריי גמור ואין הבדל בחיי הפנימיים, באופן המחשבה

וההרגשה ביני ובין חברי האריים!...

טענות ישנות. עוד בזמנו של אברהם גייגר פנה אליו אחד מיהודי-

ההכרח האלה בטענה ריקה כזאת בשעה שחפץ לעזוב את עמו וליהנות מן

העולם הזה, והוא השיב לו מה שהשיב. זאת היא שאלת החוטם ורשמי הפנים, או יותר נכון — שאלת הגזע והגורמים ההיסטוריים והאתנוגרפיים, וכל המתאונן עליהם כאילו אומר למרוד בחוקי הטבע, כאילו מניף אגרוף כלפי מעלה...

ומבלי משים עולים על לבנו זכרונות-וידוי אחרים וסביבה אחרת. זינאידה ווינגרובה מסכמת את חשבון חייה ומספרת באיזו מנוחה אפית על-דבר הסביבה שלה, הליטאית, הספוגה קדושה ורגשות-דת טהורים, באמצע המאה שעברה. היא מתארת את חינוך הבנים והבנות המלא כל-כך חום ואהבה, התמכרות אל העם, תורתו ומנהגיו, את הזכרונות הלאומיים הבריאים והרעננים המייפים את חייו המשפחתיים והחברתיים של היהודי והמלווים אותו בתוך סערות החיים... ואחר כך היא פותחת לפנינו את סדר מלחמת הדעות ומראה לנו את רוח המרד שהתפרץ אל הרוח ובואנחנו רואים איך אחד-אחד נופלים העלים המלאים מיץ ולח של העץ הזקן והאמיץ שהיה רגיל לשחוק לסופות. הבנות נשואות לעם אחר, והבנים — מטפסים ועולים על שלבי החברה, ובקפיצה אחת הם עוזבים את עמם...

ואנחנו מציגים זה לעומת זה. שם, בליטה, סביבה עברית מקופלת במסורת הדורות וטווייה בחוטי הדת, ופה — ריקנות דתית, סביבה זרה, האילן הקדוש, עיבווי המשיח מעורפלים בעב קל של זכרונות מטושטשים וברגש שעמום של יחס-הורים...

אבל מן הצד השני — פה איש חפשי, ההולך לבטח דרכו, מאמין בעצמותו המוסרית, צועד קדימה בצעדי-און ודורש את זכויותיו מן החברה בתור אדם בן-ת-רבות, ושם — עבדים מתפרצים, יושבי-כלא משתחררים ואסורים מרקדים...

עבד ובן-חורין — הי מנייהו עדיף?...?